

SELÇUKLU TARİHİNİN MESELELERİ

“SULTAN MELİKŞAH DEVRİNDE BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU”

ADLI ESERİN TENKİDİ DOLAYSIYLA

Dr. İBRAHİM KAFESOĞLU

Ortaçağ Tarihi Doçenti

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Umumî Türk Tarihi Doçenti Dr. Mehmet Altay Köymen bizim “*Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*” adlı eserimiz (İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi yayınlarından, 1953) hakkında uzun bir tenkit yazısı neşretti (bk. Türk Tarih Kurumu, *Bellekten*, XVII, sayı 68, 1953, s. 557-604). Sayın doçentin belirttiği üzere “Aynı sahalarda tetkikler yapanların birbirlerini ikaz etmeleri, birbirlerini kontrol ederek çalışmaları Türk tarih tetkiklerinin hayrına olacağı” ve esasen bütün alâkahlarca bilindiği üzere, biz de millî tarihimize dair bazı hususların tashihine ma’tuf tenkit makaleleri yazmış olduğumuz için, pek tabîî olarak, eserimiz hakkındaki bu yazıyı memnurlukla karşıladık. Biz yurdumuzda hakikî ilmin ciddî tenkit yazılarıyla temelleşeceğine inanıyoruz. Bu sebeple ilmin emrettiği dürüstlük ve tarafsızlıkla yapılan tenkidleri samimiyetle kabul eder ve yazarlarını, ilmî araştırma seviyemizi yükseltmek, daha salim ve müttekâmil tetkiklere doğru yeni çıgırlar açmak gayretlerinden dolayı alkışlarız.

Fakat sayın Doç. Dr. Köymen’in emsâliyle kıyaslanamıyacak kadar uzun olan tenkidinde aradığımız ciddî, yapıcı, bizim tetkiklerimizi az da olsa ileri götürmeğe yarar hususiyetler bulamadığımızdan dolayı üzüntümüzü belirtmek isteriz. Evvelâ tenkidin mahiyeti üzerinde biraz duralım :

I. Tenkit bir eserin iyi taraflarını belirtmek, yanlış noktalarını lüzumlu bibliyografyanın yardımıyla tashih etmekten ibaret olmalı ve hatalı görülen hususlar, vesikalara dayanılarak, kısaca düzeltilmelidir. Bunun için metodolojiyi alâkadar eden nazariyat veya tamamen indî görüşler mahsulü spekülasyonlarla sahifeler doldurmağa hacet yoktur. Tenkidci mevzu ile ilgisi zayıf fikirlerden, haşviyattan

sakınmalıdır. Bilhassa tenkidcinin doğrudan doğruya kendi ilmî iktidar ve araştırma kabiliyetinin üstünlüğünü telkine gayret etmesi, tenkit edilen müellifle onun kaleme aldığı mevzu arasında hakemlik vasfını kaybederek ortaya kendi şahsını koyması demek olur ki, bu, tenkidcinin lehine bir not teşkil etmez. Tenkide mevzu eser hakkında bir yandan takdirler yağdırırken, diğer taraftan, her fırsat düşen yerde, onu hatalarla dolu göstermek, müellife, haklı olarak, ilmî bir araştırmacı ve belirli bir tarih görüşünün temsilcisi nazariyle bakan veya onun bu hususlardaki durumunu anlamak isteyen okuyucuyu şaşkınlığa uğratar ve onun gerek müellif gerekse eser hakkında isabetli hükümler vermesine mâni olur; bu halde ise tenkit yazısı gayesine ulaşamamış demektir. Tenkit yazmak, belki tenkit edilen eseri yazmak kadar önemlidir; üstelik tenkidcinin tenkit edilen müelliften daha bilgili ve daha ihatalı olmasını zarurî kılar. Nihayet tenkitten maksat çeşitli meselelerde mevcut görüşü cerhederek yeni fikirler ve daha sahih hâl suretleri ilham edebilecek bibliyografya vermek veya bir vakanın sebep - neticesini veya cereyan tarzını değiştirebilecek kuvvette orijinal vesikalar ortaya koymaktır. Hiçbir eserin tam mânasıyla mükemmelliği iddia edilemeyeceği ve eser yazılıp bittikten sonra ele geçen değerli bir kaydın birçok meseleleri ve görüşleri değiştirmesi daima mümkün olduğu cihetle, bir tenkit için böyle bir *contribution*'a erişebilmek pek kıymetli bir mazhariyettir. Fakat mevzu ile yakın alâkalı hiçbir yeni kitap veya makale veya orijinal bir vesika ile ortaya çıkmayan tenkitler boşa harcanmış emekten başka birşey değildir.

M. Köymen'in makalesi bir tenkit yazısında bulunmaması kat'iyen lüzumlu, yukarıda arzettiğimiz, hususların hemen hepsini kendinde toplayan gayet tipik bir örnek teşkil ediyor: a) Yazının baştan 4-5 sahifesi mevzu ile alâkasız birtakım âfâkî ve tekrardan herhangi bir fayda beklenmeyen sözlerle doldurulmuş ve hiç sebep yokken makalenin hacmi genişletilmiştir (bk. *Tenkît*, s. 557-61). Bu nevi fikirlerin yeri *B e l l e t e n* gibi bütün dünyaca tanınmış ciddî bir ilim dergisi değil, herhangi bir umumî kültür mecmuasının veya günlük bir gazetenin sütunları olabilir. Mahiyeti ne olursa olsun bu tenkit yazısında böyle bir "giriş,, yapılması isabetli olmamıştır. b) 47 sahifelik yazısı boyunca tenkitcinin daima kendini ortaya atışı, her fırsattan istifade ederek araştırma tecrübesinden, ilimdeki fitrî kabiliyetinden bahsedışı ve şahsını Selçuklu tarihi sahasının yegâne tet-

kikcisi olarak ileri sürüşü, makalenin ciddiyetini bozmuş ve onu bir propaganda broşürü haline getirmiştir. c) M. Köymen eserimizdeki hatalı noktaları tam vuzuhla ve tarafsız olarak gösterecek yerde bundan sistemli surette kaçınmış, yanlışlarımızı güya düzeltmeğe çalıştığı zamanlarda bile, uzun uzun nazariyatdan bahsetmek hevesi yüzünden haddinden fazla şişirdiği yazısını maksattan bir hayli uzaklaştırmıştır. d) Doç. Köymen, tenkidinde bilhassa ana şartı yerine getirmemiştir. Yani, aşağıda göreceğimiz üzere, tenkidine mevzu edindiği meselelerde ne yeni bir eser, ne yeni bir makale göstermiş ve ne de bir vesika ortaya koymuştur. Sayın Doçentin bütün mahareti bizim zikretmiş olduğumuz kaynaklar ve onlardan naklettiğimiz malûmat etrafında dönüp dolaşmaktan ibarettir ki, bu nokta, halen baştan başa işlenmeğe muhtaç durumda bulunan Selçuklu tarihi üzerinde, mütehasıs Doçentimizin herkesçe malûm derin vukufunu (!) açığa vurması bakımından dikkate değer. e) Sayın Doçent, herhalde uzun yazmanın neticesi olacak; zaman zaman normal fikir teselsülünü kaybetmiş, birbirini nakzeden cümleler karalamış, bir yerde kuvvetle müdafaa ettiği bir görüşü, başka yerde, diğer bir görüşü takviye için tamamen mütenakız olarak ifade etmiş, bu haliyle yazı da anlaşılmaz şekle bürünmüştür (meselâ millî tarih meselelerimizde bizim göstermiş olduğumuz heyecan, *Tenkît*, s. 566; fakat yine bizim Türklük aleyhine hareketimiz, *Tenkît*, s. 579. Nizâmü'l-Mülk'ün büyük devlet adamı olduğu, *Tenkît*, s. 597; fakat yine onun Selçuklu tarihinde ehemmiyetsiz bir kimse bulunduğu, *Tenkît*, s. 579. Kötü teşbihler ve argo kullanmamız hususu, *Tenkît*, s. 565-66; buna mukabil kendisinin “*hayâl kâşaneleri kurmak*” *Tenkît*, s. 569; ve “*büyük lâflarla kurmağa çalıştığı ve büyük lâflarla tamamlamağa uğraşdığı*” *Tenkît*, s. 597 cümleleri. Eksik ve bozuk cümlelerden: “*Tarih metodunun bir kül olduğu gözönünde tutulacak olursa şekil noksanlığının aynı zamanda mahiyet noksanlığının müjdecisi... (habercisi demek lâzımdı); “İşin garibi dış görünüşü ile sağlam ve kullanılabilir sınılan malûmatın, tenkit sistemi ile çürüklüğünün meydana çıktığını yazılarımızda müteaddit defalar gösterdik...” (cümle başındaki “işin garibi” yersizdir), bk. *Tenkît*, s. 563). vb., Kitabımız gibi 270 küsur sahifelik bir eserde, o da esasa taallük etmemek şartıyla, bir iki mütenakız cümle —ki kitabımızda böyle birşey bulunduğunu sanmıyoruz— tabii görülürse de, tashih ve ikmal gayesiyle kaleme alınan bir tenkit yazısında en küçük bir tezad müsamaha ile karşılanamaz. Hataları düzeltmek için yazan bir ten-*

kitçinin herşeyden evvel kendisinin hatalardan sakınması en büyük kaygısı olmak icabeder. Fakat dürüst, vazih ve doğru yazmak ancak müellifle eseri karşısında tarafsız kalabilmek şartıyla kabildir. Her noktayı rastgele tenkit etmek sevdası ile hareket edildiği taktirde, bizzat tenkitcinin hatalardan sâlim bulunmasının mümkün olamayacağı tabiidir. Nihayet tenkide özendiği yerlerde bir adım ileri gitmek şöyle dursun, yeni öğrendiğini itiraf ettiği “*Tefsir edici*” tarihçilik denemelerinde büyük yanlışlıklara düşen M. Köymen’in boş yazısındaki lâubalilik o kadar barizdir ki, bu husus, üniversite mensubu değil, hariçten bir tarih meraklısını, günlük gazetelerden birinde, Türk Tarih Kurumu’na hitaben, *Belle ten* gibi bir ilim dergisinde Doçentimizin makalesi ve emsali nev’inden esassız yazılara yer verilmemesini isteyen bir açık mektup neşrine sevketmiştir (bk. 4. III. 1955 tarihli *Dünya* gazetesi, T. Işıksal imzasıyla).

Aşağıdaki satırlar tenkitcimizin zaten erbabı arasında malûm olan ihtisas derecesini ve “tefsircilik”inin içyüzünü teşhir etmek için değil, bilvesile Selçuklu tarihinin bazı mühim meselelerini açıklamak maksadiyle yazılmıştır.

II. Şimdi eserimiz hakkındaki dış tenkitleri süratle gözden geçirelim: Bu kısımda, haşiyelerimizde bazan müellif adı bazan da eser ismi verildiğinden, aynı zamanda, hâdiselerle muasır kaynaklar muahhar kompilasyonu eserlerle yanyana ve karışık surette gösterildiğinden bahisle bu şekil noksanlığımın eserin muhteva bakımından da pek sağlam olmadığını “*müjdelediği*” âdeta gizli bir memnuniyet hissiyle bildirilmektedir. Kitabımıza tarafsız bir gözle bakılırsa, binlerce özel isim ihtiva eden haşiyelerde okuyucu psikolojisi ve teknik zaruretler dolayısıyla müellif veya eser isminden daima daha kısa olanın tercih edildiği; diğer taraftan, notlarda kaynak, kompilasyon, tetkik, bilûmum literatürün ayrı ayrı zikrinden maksadın, geniş bir mukayeseye imkân vererek, mevzu hakkında önceden geliş güzel bilgi edinmiş olması muhtamel okuyucunun peşin hükümlerini tashih ve melhuz şüphelerini dağıtmaktan ibaret olduğu görülür. Bundan başka M. Köymen’in “*Biz mecbur olmadıkça Selçuklu tarihi bakımından XIII. asırdan sonra yazılmış kaynakları kullanmayız. Halbuki, Kafesoğlu XV. asır eserlerini bile kaynak diye hem de en başta gösteriyor*” demesi doğru değildir. Biz kitabımızda muahhar eserlere asla mevhum kıymetler izafe etmemiş ve haşiyelerimizde de kronolojik sırayı gözetmişizdir. Ancak sayın Selçuklu tarihi mütehasssımın bu hususta

verdiği misâl dikkati çeker mahiyettedir. O, hayal ettiği “keşmekeşi” ortaya koymak maksadiyle kitabımızda sekiz sahife işaret etmektedir ki, bunlardan yalnız biri —Gaffarî'nin, başka hiçbir kaynakta bulunmayan bir kaydı dolayısıyla zikrettiğimiz, *Nigâristan*'ı— müstesna, diğer sahilelerde yalnız bir eser gösterilmiştir; bu da Aynî'nin *İkdü'l-Cumân* adlı umumî tarihidir (krş. *Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* “=Melikşah,” s. 14, not 17; s. 18, n. 1, s. 20, n. 7, s. 43, n. 14, s. 49, n. 46, s. 54, n. 68, s. 96, n. 46, s. 99, n. 55; hepsi de *İkdü'l-Cumân*). Bedrüd-Dîn Aynî bir XV. asır müellifi (ölm. 1451) olduğu cihetle eseri ilk bakışta mevzuumuzda mehzaz olarak kullanılamaz gibi görünürse de, hakikatte onun Sultan Melikşah devri için birinci elden kaynak değerinde bulunan meselâ Abdü'l-Melik-i Hemedânî'nin bugün kaybolmuş *Unvânü's-Siyer*'inden ve daha muahhar olmakla beraber Anadolu tarihi bakımından mühim, fakat bizim doğrudan doğruya faydalanamadığımız, *Be-ybars-ı Mansûrî*'nin *Zübdetü'l-Fikre*'sinden v.b. isim tasrihi suretiyle nakiller yaptığı düşünülürse, *İkdü'l-Cumân*'ı neden dolayı kaynak olarak kullandığımız kendiliğinden anlaşılır. Biz *İkdü'l-Cumân*'ın bu değerini kitabımızın kaynaklar faslında kısaca belirttiğimiz ve bu eser hakkında yapılan geniş bir tetkiki aynı yerde gösterdiğimiz için (*Melikşah*, XVII, XVIII, n. 31), bunlar olmasa dahi eserin hakikî değerini öğrenmiş olması lâzım gelen Doç. Dr. M. Köymen'in bu babdaki satırlarını lüzumsuz saymakta mazuruz. Keza kaynaklar faslında Melikşah devrine ait bilûmum kaynakları, kıymetleri ve müellifleri bakımından, teker teker tanıttığımızdan, yalnız müellif bazan yalnız eser adının zikredilmiş olmasının okuyucuyu şaşırtacağı endişesini de zaid buluyoruz.

M. Köymen'in dış tenkit bahsinde üzerinde durduğu bir nokta da bizim yazı dilimize taallük ediyor. Tenkitci nedense bize başka¹ bir üslûp —herhalde kendi üslûbunu— kabul ettirmek istemekte, ister tarihçi, ister muharrir, ister romancı v.b. olsun herkesin kendine mahsus bir ifade tarzı bulunduğunu unutmuş görünmektedir. Onun, bizim kitabımızdan “argo” “kötü teşbih” diye verdiği misâller Türkçenin yazı dilinde daima kullanılagelen normal ibarelerdir. M. Köymen'in buradaki maksadının ne olduğunu anlamak cidden güçtür. Tarih üslûbunun vasfı hakkında âfâkî bir “fikriyat” yapmak niyetinde mi, yoksa bizim yerli yerinde kullandığımız kelimelere birtakım hususî ve yeni mânalar vererek orijinal bir Türkçe ifade

teklif etmek arzusunda mı olduğu belli değildir. Tenkitçimizin doğrudan doğruya şahsını ilgilendiren bu hususu bir yana bırakarak biz, bir tarih yazarının aynı zamanda ana dilininjenisinden faydalanmasını bilen, icabeden yerde edebî san'atları tatbikte maharet gösteren, mübalâğaya kaçmaksızın ve bilhassa kelime tekrarlarından sakınarak ve bazı tâbirlerin ilham ettiği imajlarla hâdiseleri ve görüşleri okuyucuya kolayca nakledebilen kuvvetli bir üslûpçu olmasının lüzumuna kani bulunduğumuzu belirtmeliyiz. Hakikat şudur ki, ancak kelime denilen kalıplarla ifade edilen fikirleri, ne kadar isabetli olursa olsun, kötü bir üslûpla iknakâr bir şekilde nakletmek çok müşküldür. Akıcı olmıyan, ikide birde dilde ve zihinde duraklamalara sebebiyet veren yazı dili ile herhangi bir mevzuun ruhunu başkasına hissettirebilmek mümkün değildir. Dünyaca şöhret yapmış büyük tarihçilerin, ana dillerini ne kadar ustalıkla kullandıklarını gerek eserleri gerekse onlardan yapılan tercümele göstermektedir. Fallmerayer, L. von Ranke, J. Michelet, Hammer, hattâ Lebeau tarihçi vasıfları yanında aynı zamanda birer üslûpçudurlar. İyi yazmak, hâdiseleri lüzumu nisbetinde canlandırmak, fikirleri vazih fakat yorucu olmayan bir üslûpla nakletmek, tarihçi için başta gelen şartlardan biridir. Burada sırası gelmişken sayın tenkitçimizin, ağırbaşlı yazmak gibi sunî bir endişe yüzünden, âdata korkarcasına, muayyen kelimeleri boyuna tekrarlaması sebebiyle, okunamıyacak kadar kuru ve sevimsiz olan üslûbunu, her fikrî nüansı ifade edecek derecede işlenmiş güzel Türkçenin geniş imkânlarından faydalanarak, biraz renklendirip tatlılaştırmasını hâlisane tavsiye ederiz.

Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu mevzuunun nasıl ele alınması icabettiği hususu da M. Köymen'in dış tenkitlerinden birini teşkil etmektedir. Tenkitçimiz, çeşitli mevzuların mutlaka muayyen bir usul üzere işlenmesi mümkün olmadığını, muhteviyatına göre başka başka tarzda ele alınması gerektiğini bildirdikten, bu hususta "*En doğru ve en emin yolun tabii ve mantiki olan yol olduğunu*" bilhassa tasrih ettikten sonra, eserimizin bölümlerini rakkamlara vurarak tasnife tâbi tutuyor ve bölümlerin başlıklarıyla ihtiva ettikleri hâdiselerin başlangıç ve bitme tarihlerini yanyana yazarak meydana çıkardığı liste üzerinde mübâyenetler, tedahüller keşfine uğraşiyor. Her bölümün başlangıç ve bitme tarihleri arasında farklar bulunmasını, hele bazı bölümlerin uzun bazısının kısa oluşunu "*keşmekeş*" olarak tavsif ve nihayet "*bir sistemsizlik örneği ile karşı karşıya*

bulunduğunu” ifade ediyor (*Tenkît*, s. 570-73). Kitabımıza tatbik edilen bu riyaziye amelîyesi ve bölümler arasında gerek zaman bakımından gerekse hacim itibarıyla birbirine denklik, eşitlik aramak herhâlde ünlü mütehasşısımızın tarih metodu sahasındaki yeni buluşlarından olsa gerektir. Bizim nâçiz kanaatimize göre, tetkik edilen mevzuun zaman süresini hâdiseler tayin eder. Tarihî değeri haiz herhangi bir vak’a zuhur etmemiş ise ve kaynaklarımızda herhangi bir kayıt mevcut değilse, tetkikçi aradaki boşluğu behemehâl kendi karihasından dolduracak değildir. Hacim işi de hâdiselerin ehemmiyet ve şümûlüne tâbidir. Öyle bir vak’a cereyan etmiştir ki, bu, hem o devrin gidişi üzerinde tesirli olmuş, hem de istikbâlde başka birtakım hâdiselere yol açmış ve dolayısıyla kaynaklar ve vesikalarda geniş yer işgal eylemiştir. Bu gibi meseleler üzerinde lâyıkiyle durmak mevkiinde olan tarihçi ne bölümlerin sahife sayısını müsavi kılmak maksadıyla bazı vak’aları silmek, ne de onları lüzumsuz yere şişirmek hakkına malik değildir.

Kitabımızda uzun mülâhazalardan sonra ortaya koyduğumuz tasnifin kronolojik olduğu kadar coğrafî olduğuna da kani bulunuyoruz. M. Köymen’in tertiplelediği liste birşey ifade etmez. Yalnız burada, meselâ Anadolu harekâtını ne için tek fasıl halinde değil de, iki ayrı bölümde yazdığımızı soran mütehasşısımıza, birinci bölümden sonra izah ettiğimiz Suriye harekâtını anlamaksızın müteakip Anadolu hâdiselerini nakle imkân olmadığını hatırlatmak; ve meselâ 9. bölümü teşkil eden Maveraünnehir ve Kâşgar harekâtının, baş kısmının, münasebeti dolayısıyla, II. fasılda anlatıldığını, Hasan-ı Sabbah meselesinin baştan alınmasına lüzum olduğunu, Sultan Melikşah’ın Bağdad’ı ziyareti gibi iç meselelerin de Antakya ve Suriye fütuhatiyle yakın alâkası bulunduğunu söylemekte fayda umarız. “*Nizâmü’l-Mülk’ün katli ve Melikşah’ın vefatı*” faslının en sona alınmasına sebep, tamamen iç idareye ayrılan “*Kültür Hareketleri ve Teşkilât*” kısmında imparatorluğun ana dayanağı bu iki büyük simanın daima varlıklarını hissettirmelerini sağlamaktır. Biz monografik eserlerde bahis mevzuu şahsın ölümünden önce, onun zamanının izah edilmesini psikolojik yönden lüzumlu buluyoruz. Arka arkaya vukubulan ölümleriyle bir devri kapayan Melikşah ve Nizâmü’l-Mülk’ün âkibetlerine ayrılan faslın, bizim eser gibi yalnız belli bir çağı mevzu edinen bir kitaptaki en uygun yeri ancak son fasıl olabilirdi.

Tenkitçimizin “*Kültür Hareketleri ve Teşkilât*” bahsindeki fikirleri de üzerinde durulmağa değer (bk. *Tenkit*, s. 603). Bu münasebetle, şimdiki halde sadece umumî bir kadro çizebilmek ve ilim, fikir adamları, edipler hakkında kısa hâl tercümelere ile eserlerinin mühimlerinden bahsetmek mümkün bulunduğunu; fikir hareketlerine girildiği taktirde meselâ yalnız G a z z â l î’yi, aldığı ilmî, dinî, tasavvufî tesirler, yaşadığı muhitteki kültür atmosferi, altmışa yakın eseri ve tâ Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar icra ettiği büyük tesiriyle lâykiyle ihata edebilmeğe lüzum olduğunu, esasen yeri bir tarih kitabı olmayan bu muazzam vazifeyi hâlen yapmağa muktedir bir bilgin de tasavvur edilemeyeceğini M. Köymenin farkedemediği kendi kalemiyle ortaya çıkmaktadır ki, bu hususun takdirini okuyuculara bırakıyoruz.

III. Buraya kadar yazdıklarımızın sayın Doç. Dr. M. Köymen’in zihniyetini açıklamak için kâfi olduğunu sanırız. O hâlde, tenkitçimiz bir Tarih Doçenti sıfatıyla zikredilen hakikatleri pekâlâ bilirken veya bilmesi lâzım gelirken, acaba niçin ilme veya doğrudan doğruya mevzuumuza hiçbir faydası olmayan, tamamen lüzumsuz, sahifeler doldurmağa girişmiş ve bunca zamanını heder etmiştir? Mesele görüldüğü kadar basit değildir. M. Köymen’i bu uzun yazıya sevkeden bir ana sebep mevcuttur ki, bundan doğan yanlış fikirler üzerinde açılacak münakaşa yalnız tenkitçimizin tarih tetkiklerindeki görüş ufuklarını genişletmekle kalmıyacak, aynı zamanda Selçuklu tarihinin mühim problemlerini de gözönüne serecektir.

M. Köymen’in tenkidindeki hâkim nokta tarih yazma usulüne taallük etmekte olup bu husus cidden incelenmeğe değer bir mevzudur.

M. Köymene göre, bizdeki yanlışlıklar “*Hikâyeci Tarihçilik*,” telâkkisinden ileri gelir! Tenkitçimiz, kendince, son derecede iptidai olan ve artık modern tarihçiliğin hüküm sürdüğü garp memleketlerinde çoktan terkedilmiş bulunan bu tarzı bizim hâlâ birinci plânda tuttuğumuz iddiasını defalarca tekrarlamış (bk. *Tenkid* s. 559, 561, 570, 574, 578, 595, 604), sonra “*Yeni tefsir edici telâkkiye uygun tarih yazmanın kolay olmadığını, bunun için evvelâ fitrî kabiliyete ve sonra uzun çalışma ve mümareseye lüzum olduğunu*” hatırlatarak,

kendisinin “Avrupa’da öğrendiği bu metodu Türkiye’de anlıyanların başında geldiğini” ilâve etmiştir (*Tenkit*, s. 559-61). Nihayet şöyle demektedir: “*Hikâye edici tarih telâkkisine göre yazı yazmanın başlıca mahzuru, müellif Kafesoğlu’nun yaptığı gibi, hâdiselerin sadece anlatılması, bunun neticesi olarak* (tefsir edici tarih telâkkisinin esasını teşkil eden) *sebeptenice münasebetlerini kavramanın güçlüğü, hâdiselerin künhüne nüfuz etmenin hemen hemen imkânsızlığıdır... Müellifin kısa zamanda bu eski telâkkiden kendini kurtaracağını... ve ilmî istiklâl ilân edeceğini sanırız*” (*Tenkit*, s. 561-62).

Bir az aşağıda tefsirî tarihçiliğin Türkiye mümessili Doç. Mehmed Köymen’in bu tarz tarihçiliği nasıl anlayıp nasıl tatbik ettiğini ve sonra ondaki “ilmî istiklâl”in derecesini misâlleriyle göreceğiz

Vak’a ve hâdiseleri aralarındaki irtibatları gözetmeksizin, oldukları gibi, nakilden ibaret olan “Hikâye edici” tarih yazımı, filhakika bir buçuk asır önceki vak’anüvisliğin devamından başka birşey değildir. Vak’aların sebepleri ve neticeleri üzerinde durmayan, aynı bölgede ve birbiri arkasına vukubulmuş iki hâdisce arasında mevcut olması zarurî gizli bağları ortaya çıkarmayan, gerek zaman gerek mekân bakımından birbirinden uzak fakat aynı veya benzer sebeplerden doğmuş hâdiselerin gerçek mânasını keşfe çalışmayan, hâdiseleri, içinde geçtiği cemiyetin özelliklerini dikkate almadan, düpedüz anlatan *Hikâyeci* tarihçilik, meselelerin hakikî çehresini belirtmeğe muvaffak olamadığı için, değerini kaybetmiş ve artık devrini bitirmiştir. İlmî her sahasında olduğu gibi tarih araştırmalarının da hayli ilerlemiş bulunduğu devrimizde vak’anüvisliğin yerini daha müttekâmil bir sisteme bırakması kadar normal birşey olamaz. Bir sebep - netice sistemi olan *Tefsirî* tarihçilik, cemiyet hayatında hiçbir vak’anın kendiliğinden, yani sebepsiz zuhur edemeyeceğini ve her hâdisenin mutlaka diğer bir hâdiseye vasita olduğunu kabul ettiği için, bugünkü modern tetkikçinin de gireceği yol bu sistem olmak icabeder. Böylece, *Tefsirî* tarihçilik hakkında tenkitcimizle mutabık bulunduğumuzu sanıyoruz. Bilhassa belirtmek istediğimiz nokta, *Tefsirî* tarihçilik esasının hâdiseler arasındaki münasebetlerin tesbitine dayanmakta oluşudur ki, bu kısa tarif, aynı zamanda, tarihte tefsirin ancak hâdiselerin teferruatıyla bilinmesiyle mümkün olacağı hakikatini ortaya koyar. O hâlde, cereyan tarzı, vaki olduğu muhitin hususiyetleri ve oluşu esnasındaki maddî ve manevî tesirler iyice bilinmeyen hâdiseleri tefsir etmek kabil değildir! Herhangi bir vak’a-

nın başlangıcı, sonu, nasıl olup bittiği, kimlerle ve ne mahiyette bir cemiyetle alâkası olduğu tesbit edilmeden sebep ve neticeleri üzerinde durulamaz, durulması da yanlış istidlâllere götüreceği için zararlı olur. Bu mülâhazalardan sonra, bizde hâlâ niçin *Tefsiri* tarihçiliğe geçilemediğini izah edebiliriz. Bu, Türk tarihinin hemen hiçbir safhasında hâdiselerin henüz toplanıp yazılmamış bulunmasının neticesidir. Eğer şimdiye kadar Türk tarihinin kaynakları ilmî usullerle teker teker neşr veya tercüme edilmiş olsaydı, umumî Türk tarihinin hiç olmazsa belli başlı vak'aları kaynaklara tamamen sadık kalınarak dilimize nakledilmiş bulunsaydı, çeşitli Türk devletleri hakkında, yalnız siyasi vak'aları olsun gösteren el kitapları bulunup bunların hülâsası demek olan bir büyük umumî Türk tarihi yazılmış olsaydı ve nihayet elimizdeki bu manüellerin siyasi ve mühimce içtimai vakayii gerçekten ihtiva ettiğine kani bulunulsaydı, ancak o zaman sebep - netice araştırmalarına dayanan *Tefsiri* tarihçilik sistemine girilebilirdi. Tarih tetkiklerimizin bu reel cephesini ve Türk tarihinin hâlâ yaprağı mütehassıslar tarafından açılmamış kaynaklar ve vesikaların kucagında yatmakta bulunduğunu; ileri Avrupa memleketlerinin ilkin kaynakları neşretmek, sonra onlara istinaden hikâyeci tarzda kütüphaneler dolusu eserler yazmak gibi iki asır süren devamlı ve yorucu çalışma neticesinde hikâyeci tarihçiliği ikmal ederek *Tefsiri* tarihçilik yoluna girdiklerini sayın temsilcimizin dikkatine sunarız. Bizde bu modern usulün henüz lâyikiyle yerleşmemiş olması, "tefsircimizin" zannettiği gibi, hizmetleri şükranla anılmağa değer tarih bilginlerimizin kabiliyet yoksulluğu veya usul bilgisizliğinden ziyade tarihî malzemeye hakkiyle sahip olamamışlarından ileri gelir. Zannımızca biz ilk plânda millî tarihimizin kaynaklarını ve vesikalarını ilmî usullerle neşretmek mevkiinde bulunuyoruz. Tarihçiliğimizin bu durumu karşısında "ithâl malı" bir fikirle teşebbüslere girişen sayın temsilcimizin tefsirciliğinin câlib-i dikkat tecellilerinin arzettiğimiz hakikati isbat edeceğine eminiz.

Tefsirciliği, vak'anın umumî heyetini mânalandırmak, değerlendirmek olarak değil, metinden alınan bir iki kelime üzerinde fâsid daireler çevirmek ve buradan çıkarılan neticeyi bütün hâdiseye teşmil etmek şeklinde anlayan Doçentimizin, evvelâ, kitabımızla ilgili olarak yaptığı denemeleri birer birer görelim :

a) Eserimizin *Diyarbekr'in fethi* bahsinde (*Melikşah*, s. 40-59) bu kıt'anın hâkimi Mervanoğlu Mansûr'un durumunu açıklarken, daha

önceki hâdiseleri naklettikten sonra, onun “Etraftan para isteyecek kadar kötü duruma düştüğü”nü belirten cümlemizdeki “*kötü durum*” üzerinde M. Köymen uzun uzun muhakemeler yürütmüş. (bk. *Tenkît*, s. 580-582), fakat neticede tarihî gerçeği tahrif edemeyeceği cihetle ordudaki sarraflardan para dilenen bir hükümdarın *kötü durumunu* düzeltememiş ve bizim ifadenin doğruluğunda karar kılmıştır.

b) Sultan Melikşah’ın kızının Halife Muktedî tarafından istendiğini kaynaklardan naklederken yazdığımız “*Halife veziri Fahrü'd-Devle vasıtası ile Melikşah'ın kızını istemişti. Fahrü'd-Devle İsfahan'da Sultanla görüştüktan sonra, Nizâmü'l-Mülk'le birlikte Terken Hâtun'a Halife'nin arzusunu bildirdiler ilh...*” (*Melikşah*, s. 96) cümlesinde, M. Köymen, *Tefsir edici* tarihçilik kabiliyetiyle keşfettiği “*fevkalâde mühim ve gizli mânalar*” hakkında dört sahife yazmış (*Tenkît*, s. 579-82), neticede yeni birşey ilâvesine muktedir olamadığı bu hakikati de kabûl zorunda kalmıştır. Yalnız burada İ b n ü ' l - E s î r 'de geçen لا و ل ا د ه م kelimesinin gözümüzden kaçmasını büyük hata olarak ısrarla belirtmesi mühimdir; çünkü onca tarih tetkiklerinin en modern usulü, vak'anın cereyanı üzerinde hiçbir tesiri olmayan kelimelerle oynamaktan ibarettir.

c) Bu münasebetle M. Köymen, Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğundaki nüfuzunu sifra indirmeğe çalışmaktadır. Sultan Melikşah devrinde *Büyük Divânı* yirmi yıl emrinde tutmuş olan vezirin gerek iç idare gerek dış siyasette durumunu kavramak, bizim, Bağdad münasebetleri dolayısıyla, bir cümle içinde anlatmak istediğimiz gerçeği idrak etmek bahsinde tenkitçimizin fitrî kabiliyeti imdada yetişememiş görünüyor. Yine kendisinin “*Büyük devlet adamı*” (*Tenkît*, s. 597) dediği Nizamü'l-Mülk'ü imparatorlukta ehemmiyetsiz bir adam seviyesine düşürmek, Sultan Melikşah'ın idaresindeki dünyevî saltanata karşılık, bütün müslümanların reisi, mânevî iktidarın mümessili, *Emirü'l-Mü'minin* el-Muktedî Billâh'ı imparatorlukta bir faktör olmaktan çıkarmak istemesi de onun Büyük Selçuklu İmparatorluğu müvacehesinde halifeliğin gerçek durumunun farkında olmadığını gösteriyor. Halifenin Sultana karşı mukabil faaliyette bulunmadığını sanmak (msl. Melikşah'ın torunu Cafer'in hilâfet veliahdi ilânına mümaneat etmesi v.s., bk. *Melikşah*, s. 207) yersiz olduğu gibi; Selçuklu prensesinin Muktedî ile geçinememesinin de Melikşah'ın Halife'yi Bağdad'dan çıkar-

mak arzusu ile bir münasebeti mevcut değildir. Biz eserimizin çeşitli yerlerinde bu hâdise ve hakikatleri etraflıca izah ettiğimiz için burada tekrara lüzum görmüyoruz.

Sayın Doçentin *Tefsir edici* tarihçilikten ne anladığını bizzat kendisi tarafından verilen bu örneklerle belirtmiş olduğumuzu zannediyoruz. Fakat onun tefsirî tarihçiliğinin şaheser bir nümunesini ileride *Siyâsetnâme* münasebetiyle zikredeceğiz.

Kendini memleketimizde modern tarih telâkkisinin tek temsilcisi olarak takdim eden M. Köymen dikkate şayandır ki, asıl tefsire muhtaç hâdiseler karşısında susmakta ve bizim hiçbir iddiada bulunmaksızın tefsirine çalıştığımız bazı mühim vak'aların değerini tam tersine düşürmeğe gayret etmektedir. Bizim, kelimelere zerre kadar bağlanmadan, kitabımızın dar çerçevesi içinde, umumî heyeti ile kıymetlendirdiğimiz bilhassa iki büyük vak'a var ki, M. Köymen'in bunlar karşısındaki durumu kendisinin hem tarihî hâdiseleri anlayış bakımından kifayetsizliğini, hem de *Tefsirî* tarihçiliğin delâlet ettiği hakikî mefhuma yabancılığını açık şekilde ortaya koymaktadır. Bu iki büyük hâdiseden biri Malazgird meydan muharebesi, öteki Çağrı Bey tarafından yapılan meşhur akındır. Biz, eserimizin giriş kısmında, meşgul olduğumuz devrin dışında kalan bu iki hâdisenin, Sultan Melikşah devri askerî faaliyetine istikamet verdikleri ve o devirdeki muazzam fütuhatın başlıca âmillerinden buldukları hususlarına kısaca temasla iktifa etmiştik. Şimdi Selçuklu tarihi mütehassısı, Umumî Türk Tarihi Doçenti M. Köymen'in kavramağa muvaffak olamadığı anlaşılan bu hâdiselerin tarihî değerlerini açıklamak mevkiinde bulunuyoruz.

1— Malazgird meydan muharebesinin chemmiyeti: Tenkitcimiz Malazgird savaşını tarihimizde en büyük meydan muharebesi göstermemizi, 1071 tarihini bütün Türk tarihinde bir dönüm noktası olarak almamızı tenkit ve bizi bir tek muharebe gününe lâyık olmayan bir kıymet vermiş olmakla itham ediyor. Muarızımıza göre, Malazgird savaşının "*dönüm noktası olarak mütalâası kronolojik bakımından hatalı! olduğu gibi, tarihin büyük meselelerini bir tek âmille izah etmek teşebbüsü ilmi zihniyete uymaz ve dünya tarihinin devirlere taksiminde muayyen askerî ve siyasi hâdiselerle bir çağın bittiğini ve yeni bir çağın başladığını kabul eden klâsik telâkkinin terkedilmeğe başladığı bir zamanda bu çeşit nazariyeler ortaya atmanın tarih ilminin ilerlemesine hizmet edeceği iddia edilemez. . . Ne kadar büyük olursa olsun askerî ve siyasi mahiyetteki*

hâdiselerin ne de olsa bir tezahür bir arızî hâl olmaktan ileri gidemeyeceği göz-önünde tutulmalıdır” (Tenkit, s. 566-67). “Mahiyeti ve şümulü hakkında tam bir fikir ve kanaate varmadan bir meydan muharebesinin bir devrin bit-tiği ve başka bir devrin başladığı bir hatt-ı fâsıl olduğu iddiası yerinde bir hareket değildir” (Tenkit, s. 588).

Evet, tarih tetkikleriyle ciddî şekilde uğraşan hiçbir ferdin şimdiye kadar, bir tek muharebenin bir milletin hayatında dönüm noktası olabileceğini iddia ettiği görülmemiştir. Öyle olsaydı gerek cereyan tarzı, gerekse savaşa katılan kuvvetlerin sayısı bakımından Malazgird cengini çok gerilerde bırakan yüzlerce meydan muharebesinin hep devir değiştirdiklerini ileri sürmek bir mahzur teşkil etmezdi. Fakat, şimdi göreceğiz ki, M a l a z g i r d meydan muharebesi gibi azametli bir vakıanın millî tarihimizdeki yerini tayin edemiyen, Malazgird'den sonra Türk cemiyetinin bünyesinde husule gelen temelli değişiklikleri bilmeyen, 1071 den önceki durum ile ondan sonraki gelişme arasında mukayeseler yapmağı aklına getirmeyen Doçentimiz, bu muharebeyi, daha evvelki ve daha sonraki hâdiselerden tecrit etmek gibi bir gaflet neticesinde, zihnindeki peşin hükümlerin tesiri altında verdiği realiteden uzak bir hükümlerle, lâletayin bir çatışma derekesine indirivermiştir. Bu hâl mütehassısımızın tarihî hâdiseler karşısında nazariyelerin ne kadar zebunu olduğunu göstermekte ve daha mühimmi onun umumî kültür bakımından zayıflığını ortaya koymaktadır. Zira sayın Selçuklu tarihi mütehassısı eğer 1071 e kadar umumî Türk ve Selçuklu tarihinin meselelerini hiç olmazsa ana hatlarıyla bilseydi ve 1071 i takip eden asırlardaki hâdiselerin ışığında Türk milletinin din ve medeniyet sahalalarında kazandığı eskisinden çok farklı dünya görüşünü idrak edebilseydi, bizim malûm hakikatleri ifadelendirmek düşüncesiyle ileri sürdüğümüz nokta-i nazarı baltalamak değil, aksine türlü delillerle takviyeye çalışırdı. Fakat görülüyor ki, tenkitimiz büyük tarihî meselelerin hâlâ farkına varamamıştır.

Acaba M a l a z g i r d m e y d a n m u h a r e b e s i tarihin her safhasında emsâline çok rastlanan muharebelerden biri midir, yoksa bir milletin bütün hayatı boyunca en büyük ve en esaslî değişikliğin husulünde birinci derecede âmil olmuş tarihî bir vâkıa mıdır?

Malazgird meydan muharebesi evvelâ s i y a s î yönünden bütün Türk tarihine kat'î ve silinmez damgasını vurmuş olan, hattâ dünya tarihinin de sayılı savaşlarından biridir. Selçuklu Türklerinin parlak

bir başarısı olan bu zafer, kendilerine istiklâl kazandıran D a n d â-
n e k a n savaşından da yüksek bir kıymet taşır. Malazgird cenginin
ölçüsüz değeri, onun bir millete yepyeni bir vatan, yepyeni bir istik-
bâl hazırlamış olmasındadır. Öyle ki, tarihin çeşitli hâdiseleri yüzün-
den Türk milletinin büyük çoğunluğu bir taraftan yabancı ülkelerde
eriyip ortadan kalkar veya türlü âmillerin tesiriyle istiklâlden mah-
rum bir halde dünya siyaset alanından çekilirken, Malazgird cenginin
hediye ettiği bu vatan 900 yıl sonra dahi ebedî Türk yurdu vasfını
muhafaza etmekte ve Anadolu'da teşekkül eden yeni Türk cemi-
yetinin Osmanlı devleti gibi cihan imparatorluklarından birini yarat-
masında âmil olmuş bulunmaktadır. Malazgird meydan muharebesi
bu azametli neticesiyle Attilâ'nın meşhur *Campus Mauriacus* savaşın-
dan itibaren yakın tarihimizin iyi bilinen Kosovalar, Niğbolular,
Çaldıranlar, Muhaçlar v.b. gibi Türk tarihini süsleyen bilûmum
büyük meydan muharebelerinden çok farklı ve bunları kat kat aşan
bir şahika hâlinde yükselmektedir. Çünkü bu muharebeleri takip
eden ilerlemeler, zamanla durmuş, kılıçlarımızın gölgesine giren
bölgelerde Türk hâkimiyeti devamlı olamamış, bütün fütuhatımız
bir istilâdan ileri geçememiş, nihayet günün birinde, zaptedilmiş
olan muazzam toprakların, birer birer elimizden çıktığı esefle görül-
müştür. Hattâ millî tarihimizin iftiharla kaydettiği *Istanbul*'un fethi
bile kıymet itibariyle Malazgird ayarında değildir. İstanbul'un alın-
ması ile oradan Balkan'lara ve Avrupa içlerine doğru gelişen büyük
askerî fütuhattan ve yukarıda adlarını saydığımız meydan muhare-
belerinin bize temin ettiği ülkelerden bugün ne kalmıştır? Halbuki
Malazgird meydan muharebesi bize vatan vermiştir. Bu büyük gali-
biyeti hemen takip eden yıllarda Anadolu'ya akın akın gelen Türk
boyları buralarda geçici maksatlarla dolaşmıyorlar, fakat müstakbel
nesillere mesud bir yuva hazırlamak heyecaniyle ve bir daha dön-
memek üzere, her karış toprağı kanla yoğurarak zaptedip yerleş-
iyorlardı. Anadolu, Türk tarihinde hiçbir zaman fütihat sahası sayıl-
mamış, doğrudan doğruya a n a v a t a n addolunmuştur. Ataları-
mızın eline geçtiği andan itibaren Türk milletinin dâima müstakil
ve hür yaşamasını sağlamak bakımından, Türklerin hâkimiyetindeki,
yer yüzünün yarısı kadar genişlikte, araziler arasındaki müstesna
mekii bu topraklara maddeten ve mânen çözülmez rabitalarla bağ-
lanmamızın tek sebebini teşkil eder. İşte bize tarihimizde hiçbir
meydan muharebesinin temin edemediği bu evsafa mübarek vatani
M a l a z g i r d s a v a ş ı bağışlamıştır.

M a l a z g i r d meydan muharebesi aynı zamanda Türk milletinin bir medeniyetten diğerine intikalinde de başlıca âmil olmuş, daha doğru bir ifade ile, 1071 muzafferiyeti Türklerin, millî benliklerini muhafaza etmek şartıyla, medeniyet değiştirmesinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bilindiği üzere, yer yüzünde biri Akdeniz çevresinde gerçek hüviyetini kazanan *yerleşik medeniyet*, öteki Evrazya bozkırlarında gelişmiş olan *atlı medeniyet* olmak üzere iki medeniyet tipi mevcut olmuştur. Her ikisinin teşekkülünde de birinci plânda tabiî coğrafyanın rol oynadığı bu medeniyetler arasındaki farklar üzerinde durmayacağız. Yalnız *yerleşik* medeniyete bağlı kütlelerin telâkkileriyle bozkır kavimlerinin dünya görüşleri arasında mevcut mühim ayrılıkları kısaca belirteceğiz. Bozkır medeniyetinin temsilcileri olan Türkler, yakın doğuya gelmezden önce, din, ahlâk, hukuk, iktisat v.b. bakımlarından kendilerine mahsus düşüncelere sahip bulunuyorlardı ki, daha ziyade step iklimine ve orada en seri ve kuvvetli vasıta olan ata istinat eden bu inanç ve görüşler bozkır yaşayışının tam zıddı bir hayat süren yerleşik kavimlerdekinden başka idi. Türklerde at yetiştirmek ve bozkır coğrafyasının icabı sürüler beslemek meşgalelerin başında geliyor, bu yüzden orada sevk u idare kabiliyeti geliyor, savaş, cengâverlik saygı görüyor, bu hâl ise onların zihniyetinde bir hâkimiyet psikolojisini daima uyanık tutuyordu. Türkler yine at sayesinde binlerce kilometrelik mesafeleri aşmakta zorluk çekmemişler, her gittikleri yerde hâkimiyet tesis etmişler ve fakat uğradıkları bölgelerin tabiî şartları kendi yaşayışlarına uymayan yerlerde az zamanda eriyip gitmişlerdir. Bozkır kavimleri, kendilerinde çok kuvvetli bir yurt sevgisi bulunmasına rağmen, nüfus artımı, mer'a darlığı vesair sebeplerle geçimlerini temin zorluğu ile karşılaştıkları zaman kolayca yeni ülkeler aramağa çıkıyorlar ve büyük muhaceretler yapıyorlardı. Tarih bize atalarımızın Asya, Avrupa ve Afrika'da nerelere kadar gittiklerini öğretiyor, fakat aynı tarih onlar hakkında artık fazla bilgi vermiyor. Çünkü *atlı medeniyetin* en bâriz vasfı olan göç, netice itibariyle, ecdadımız hesabına ademe uzanan yol, bir ölüm değirmeni olmuş ve Türklerin büyük çoğunluğunu mahv ve inkıraza sürüklemiştir. Muhtelif çağlarda Avrupa'ya ve Asya'nın diğer bölgelerine, zaruret icabı da olsa, taşman Türk boylarının bugün izlerine rastlıyabiliyor muyuz? Vaktiyle bütün Avrupa'ya ve Akdeniz çevresine hükmetmiş olan Hunlar'dan, Avarlar'dan ve diğer Türk kavimlerinden bugün herhangi

birini göstermek mümkün müdür? O hâlde şimdi şu suali sorabiliriz: Türkler Anadolu'ya göç yoluyla geldikleri hâlde niçin dağılmamışlar, ezilmemişler, kaybolmamışlar da bilâkis eskisinden çok daha parlak muvaffakiyetler yaratarak, büyük devletler, imparatorluklar kurarak dünya siyasetinde öncü mevkie yükselmişler ve bekalarını sağlayabilmişlerdir? Bunun sebebi yakın-doğuya gelen Türklerin ananevî göçleri bırakıp yerleşik hayata intibak etmeleridir. Eski Türk cengâverliği, sevk u idare kabiliyeti, kahramanlık ve cesaret melekeleri, Anadolu'da yerleşik hayatın nimetleriyle birleştikten sonra, eskisinden çok daha kudretli ve mukavim bir Türk cemiyeti, bir Türk karakteri teşekkül etmiş, millî bünyenin bu suretle aldığı yeni şekil saydığımız muvaffakiyetlerin kaynağı olmuştur. Türklerin yakın - doğuya yerleşmelerinde İslâmiyet fazla rol oynamış görünmüyor. Meselâ Selçuklulardan önceki Karahanlılar, Gazneliler gibi İslâm - Türk devletleri milletimiz için böyle bir başarı yaratamamışlardır. Karahanlılar'da eski telâkki, anane ve teşkilâtın devam ettiği; Gazneliler'de ise devlete destek veren halkın yerli İran ahali olduğu dikkate alınır; ömürlerinin kısalığı ve umumî Türk tarihi çerçevesinde işgal ettikleri mevkiin ehemmiyetsizliği anlaşılır. Malazgird cengi ise Anadolu'da hem nüfusça Türk çoğunluğunun meydana gelmesine, hem de yerleşik hayata intibaka doğru ilk ve büyük bir adım teşkil etmiştir. Eserimizin önsözünde belirttiğimiz üzere eğer Malazgird savaşı kaybedilseydi, Selçuklu cehidlerinin de az zaman içinde Karahanlı ve Gazneliler'in âkibetine uğrayacağı beklenirdi ve o takdirde ne Anadolu zaptedilebilir, ne de daha o sıralarda yerleşik hayata geçmek gibi fevkalâde bir merhale sağlanabilir ve daha İran sahasında iken Selçuklular, emsali Türk boyları gibi, eriyip tarih sahasından çekilebilirlerdi. Binaenaleyh Malazgird meydan muharebesinin, bize parlak muvaffakiyetlerle dolu muazzam bir istikbâl hazırlaması bakımından da kıymeti açıktır.

Malazgird cenginden sonra Anadolu'da yerleşen Türk boylarının zihniyetinde çok büyük değişiklik olmuştur. Telâkkileri ve inançları, yani bütün mâneviyatı başka bir mahiyet almış, milletin psikolojisinde büyük yenileşmeler meydana gelmiştir. Anadolu Türklüğünde, bozkır kütlelerindeki hayata bakış tarzı yavaş yavaş ehemmiyetten düşmüş ve yerine başka bir iklimin, başka bir medeniyetin umdeleri geçmiştir. Yerleşik hayata alışan Anadolu Türkü toprağa bağlılığın verdiği sükûnet ve o topraktan nisbeten kolayca hayati

kazanmanın rahatlığı içinde, bütün yerleşik kavimlerde az - çok görüldüğü üzere, zamanla, uysallaşmış ve İslâmiyetin tesiriyle tevek-küle bağlanan yeni bir insan olmuştur. Türkün, Orta-Asya bozkır-larında tabiatı emrine almak hırsıyla her zaman iradesini kullanır ve yine bu zihniyet dolayısıyla cihan hâkimiyeti dâvası güderken, yeni vatanda munis, muti, fazla talebkâr olmayan bir hüviyetle or-taya çıkışının sebebi Anadolu'da aldığı yeni tesirlerde aranmalıdır. Milletimiz psikolojisindeki bu değişikliklerin âlâmetlerini her sahada bulmak mümkündür. Meselâ Malazgird cenginden bir iki asır kadar sonra artık Oğuz Hakan destanı temlerinin itibardan düştüğü, on-daki maddî üstünlük, cengâverlik, kuvvete tapma, savaş için savaş prensiplerinin ortadan kalktığı ve yerini mânevî zenginliğe bıraktığı görülmektedir. Daha o zamanlarda, yer yer ozanlar eski Türk hava-sını yaşatmakta ve eski günleri hatırlatan harp rivayetleri, kahraman-lık an'anelerini nakletmekte iseler de, Anadolu'nun asıl hâkim at-mosferini artık bunlar değil, dinî - millî duygularımızın tercümanı büyük Türk Yunus Emre ve emsâli şâirler vermektedir. Burada XIII. asrın en büyük mutasavvıfı Muhiddin-i Arabî'nin Anadolu'da yaşadığını ve şehir hayatının bir numaralı müdafii Mevlâna'nın Selçuklu devlet merkezi Konya'da ömür sürdüğünü hatırlatmak yerinde olur. Yine Anadolu'da vukua gelen büyük değişikliğin açık bir misâli de Osmanlıların doğudan gelen diğer Türk boylarına karşı takındıkları tavidir. Anadolu Türklüğünün vücade getirdiği Osmanlı İmparatorluğu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerini kendinden saymıyordu. Yıldırım karşısında Timur ne ise, Fâtih'in nazarında Uzun Hasan da o idi. Osmanlı tarihçilerinin *Otlukbeli, Çaldıran* muharebelerini büyük Türk zaferleri olarak kaydetmeleri sebepsiz değildir. Anadolu'da Türk halkının mâneviyatı üzerindeki derin tahavvüllere dair daha birçok şeyler yazılabilir. Fakat zannederiz ki, umumî Türk tarihi sahasında az - çok bilgisi olanlar başka misâllere lüzum görmeyeceklerdir. Arzettiğimiz tahavvüller şüp-hesiz tedricen olmuş, millet uzun senelerden sonra yerleşebilmiş ve zihniyet pek mühim içtimaî ve iktisadî hâdiselerin zoruyla değiş-miştir, fakat şurası kabul olunmalıdır ki, bütün bunlar Malazgird savaşından sonra ve onun neticesi olarak vuku bulmuştur. Türk milletini âdeta bambaşka bir millet hâline getiren bu ruhî değişiklik ve eskisinden çok farklı dünya görüşü M a l a z g i r d'in eseridir. Burada bütün Türklükten bir ayrılık gösterdiği için Anadolu mâne-

viyatındaki tahavvülün isabetli olup olmadığını münakaşa edecek değiliz. Bu, zamanımızda vukubulan *pan.* . . . lı siyasi hareketler müvacehesinde belki tenkit edilecek bir noktadır ve bugünkü Türk tarihçisinin ve Türk münevverinin vazifesi bütün millette eski mazi birliği şuurunun uyandırılması olabilir. Fakat o başka bir mevzudur; biz burada tarihî gerçekleri söylemekle mükellefiz.

İşte sayın Doçentimizin bir türlü kavrayamadığı Malazgird cenginin mânası kısaca budur. Millî tarihimizin bu en büyük hâdisesi Türk tarihi için elbette bir dönüm noktası, bir hatt-ı fâsıldır.

2— M. Köymen'in tarihî değerini anlamadığı meselelerden biri de Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey tarafından 1015—1021 yılları arasında Doğu-Anadolu'ya yapılan akındır. Biz, kitabımızın giriş kısmında temas ettiğimiz bu akından gayenin ileride gidilmesi düşünülen ülkelerin hayat şartlarını, iklimini, halkının mukavemet derecesini anlamak için yapılmış bir sefer olduğunu belirtmiş ve filhakika Bizans topraklarına doğru Türk istilâsının Çağrı Bey'in keşfetmiş olduğu yoldan vukubulduğunu söylemiştik (bk. *Melikşah*, s. 2). Yine dar bir nazariyat sahasında bocalayan mütehassısımız görüşümüzü tenkit etmekte ve şöyle demektedir : “Devlet kurulduktan sonraki istilâ istikametini dikkate alan müellif bu ilk teşebbüsü daha sonra yapılan seferler için bir öncü bir keşif seferi olarak göstermeği cazip ve herkes tarafından kolayca kabul edilebilir bir fikir sanmış ve mutlak bir hakikat imiş gibi ortaya atmıştır. Hakikatte Çağrı Bey'in yaptığı bu sefer ganimet elde etmek maksadıyla girilmiş bir yağma seferinden ibarettir. . . Bunu ulvileştirmeğe kalkışmak yersizdir. . . Hayâl kâşâneleri kurmanın en az mümkün bulunduğu ilim şubesinin tarih olduğu da unutulmalıdır”. Sonra ilâve ediyor: “İyi kullanıldığı takdirde tenkit metodunun tatbiki ile nelerin halledilebileceğine dair verdiğimiz misalle gerek doğru yazıyı kontrol etmek, ger.k tenkidî bir zihniyetle hareket edilmemesi halinde yanlış yazılanı meydana çıkarmak hususunda tenkit metodunun bazı yanlış doğruyu meydana çıkarmak için deliller aramak üzere kaynaklara başvurmağa lüzum kalmaksızın ne kadar işe yaradığını göstermiş olduk. Zira bir arkadaşımızın dediği gibi! tenkit metodunu iyi kavramış olan ve iyi tatbik edebilen bir tarihçinin ne mahiyette olursa olsun meselelerin riyaziye meseleleri gibi emniyetle halletmesi yani sağlam neticelere varması daima mümkündür. Hikâye edici tarih telâkkisine göre yazı yazarların tefsir edici tarih telâkkisine göre yazmağa teşebbüs ederek muayyen hâdiseler hakkında neticeye varmak istedikleri zaman nasıl yanlışlıklarının bir misali de” budur (*Tenkit*, s. 569—70).

Kendinde birtakım fevkalâde kudretler vehmeden M. Köymen'in uzun cümlelerini buraya bilitizam aldık. Yazısının bir yerinde *Tefsiri* tarihçiliğin doğrudan doğruya *fitri kabiliyete* dayandığını, bu kabiliyetin de kendinde mevcut olduğunu bildiren (bk. *Tenkît*, s. 561) tenkitçimizin bu satırları onda maraz haline gelmiş bir acaip zihniyeti bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Fakat meseleleri kuru sözlerle halletmek mümkün olamıyor. Tarihî vakıaların reel cephelelerini görebilmek ve hakikî mahiyetlerini doğru olarak kavriyabilmek için mümkün mertebe fazla okumaya, birçok hâdiseleri yakından öğrenmeğe ve nihayet çeşitli çağlarda muhtelif coğrafi bölgelerdeki vakıalar arasındaki rabitaları tesbite lüzum vardır. Herhangi bir hakikatin, mahiyeti ne olursa olsun, basit bir formülle ortaya çıkarılabileceğine inanmak ancak safdillik olur.

Filhakika Selçuklularla muasır İslâm kaynaklarından bazıları bu akının gaza maksadiyle yapıldığını yazmışlardır. Fahat o devirdeki bir müellifin fikrine saplanıp kalmak tarihçilik değildir; bugünün araştırmacı mesele üzerinde hakkiyle düşünüp tetkikler yaparak gerçek âmili bulmakla vazifelidir. Biz bu akına dair ayrıca yazdığımız ve tenkitçi tarafından da bilinen tafsilâtli makalemizde (bk. *Doğu-Anadolu'ya ilk Selçuklu akını ve tarihî ehemmiyeti*, 60. doğum yılı dolayısıyla Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s. 259-274), Tuğrul ve Çağrı Beyler'in o zaman içinde buldukları çok ciddi şartları göstermiş ve onların "kâfir" memleketlerine gaza yapacak kadar kendilerini toplayamamış olduklarını, Maveraünnehir bölgesinde bir taraftan Karahanlılar bir taraftan Gazneli devleti tarafından sıkıştırılmış bir hâlde tarih sahnesinden silinmek tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını ve bu durumda bir Türkmen kütlesinde bin kilometre uzaktaki bir ülkede "Allah için savaşmak" fikrinin doğamayacağını belirtmiş, ayrıca Tuğrul ve Çağrı Beyler'in kendilerine yeni ülkeler aramak zorunda kaldıklarını ve hasım devletler baskısından kurtulmak maksadiyle bu sefere çıkıldığını Selçuklu tarihinin en başta gelen kaynağı *Meliknâme*'den ve B a r H e b r a e u s gibi İslâm tesirinden uzak müelliflerden naklen tesbit edmiştik (bk. *ayn. yer*, s. 263,271).

Bize kalırsa burada muarızımızın yanıldığı en mühim nokta onun bu seferi münferit bir hâdisе olarak görmesidir. Çağrı Bey akını hakikaten münferit bir hâdisе olsaydı, üzerinde ısrarla durmağa elbette lüzum kalmazdı. Halbuki bu akın bozkır Türk kavimlerinde

sık sık görülen bir usulün Selçuklular tarafından tekrarından başka bir şey değildir. Çağrı Bey'in seferi ile daha eski devirlerde diğer Türk boylarının veya Türk tesiri altında kalmış başka kavimlerin aynı sebepten açtıkları seferler arasında mukayeseler yapmak meseleyi kolayca aydınlatmaktadır. Akını gözden geçirmiş olan C. I. C a h e n, Çağrı Bey'in Bizans ordusunda ücretle vazife almak niyetinde olduğunu söylemişti (*La première pénétration turque en Asie-mineure.. Byzantion, VIII, 1948, s. 63-64*). Maksudı *gaza* veya *ücretli* asker olmak diye izah edenler, hâdisenin Türk tarihindeki analogilerini araştırmak zahmetine katlanmadıkları için, bunun bozkır kavimlerinde görülen bir strateji olduğunu anlıyamamışlar ve kendi zaviyelerinden türlü türlü tefsirlerle meseleyi hallettiklerini sanmışlardır. Geniş Türk tarihinin yalnız Selçuklu sahasıyla meşgul bir Fransız bilgini olan C a h e n'i bu hatasından dolayı muahaze etmek aklımızdan geçmez; fakat Umumî Türk Tarihi kürsüsünde ders okutan bir doçentin bilmemesini, kendi tabiriyle "*affedilmez hata*" saymakta haklı olduğumuzu sanırız. Şimdi keşif seferlerinin örneklerini verelim:

Hunlar 374 yılında Volga'yı geçtikten ve 376 da Gotları perişan ettikten iki sene sonra Tuna boylarında ve Macaristan ovasında görünmüşlerdir. Bunlar o bölgeyi gözden geçirmek üzere gönderilmiş kalabalık Hun müfrezeleri idi. Grek ve Lâtin kaynaklarına göre Hun müfrezeleri daha 379 da Tuna'yı geçerek Pannonya'ya girmişler ve oradaki mühim askerî mevkiileri işgal etmişlerdi. Bu müfrezelerden bir kısmı vazifelerini bitirdikten sonra, henüz Cenubî Rusya'da bulunan, Hun merkezine dönüyorlardı. Müfrezelerin bilhassa Balkanlar'da karşılaştıkları Bizans mukavemeti 400—410 yılları arasında Uldin tarafından kırıldıktan sonradır ki, Orta-Avrupa'nın Hun işgaline girmesi mümkün olmuştur (Tafsîlât için bk. Szás Béla: *A hunok története Attila nagykirály, Budapest, 1943, s. 115-185*). Macaristan ovaları Attilâ'nın ordugâh merkezi ve kesif Hun kitlelerinin yerleştiği yerdir. Göz alabildiğine düzlükleri ve hayvan beslemeğe pek elverişli mer'alariyle Evrazya bozkırlarının devamı olan bu mıntaka Hunlar gibi step kavimleri için ideal sahalardan biridir. Yalnız Hunlar'ın değil Bulgarlar ve Avarlar gibi diğer atlı kavimlerin de seve seve oturdukları Macaristan bölgesi doğudan batıya göç eden çeşitli Türk boylarının Avrupa'da son durakları olmuş ve burası daha garba doğru ve diğer istikametlere yapılan akınların merkezi vazifesini görmüştür. İşte Hunlar'ın Volga'dan ve Dinyeper hava-

lisinden 30-40 yıl gibi çok kısa bir zamanda Macaristan'a gidip yerleşmeleri, oranın, önceden gönderilen kıt'alar tarafından öğrenildikten sonra, işgalinin uygun görülmesi neticesidir. Keza Macarların bugünkü yurtlarına yerleşmeleri de ön keşif seferlerinden sonra vâki olmuştur. IX. asırda Dinyeper bölgesinde yaşayan Macarlar, 862 den itibaren, doğudan gelen tazyikler karşısında kendilerine yeni yurt aramak kaygisiyle, Karpatlar üzerinden batıya keşif seferleri tertiplemişler (bk. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent-Istvánig*, 1903, s. 27, 34; *Magyarság östörténete* (L. Ligeti reisliğinde bir heyet tarafından hazırlanmıştır), Bp. 1943, s. 121-123; J. Darko: *Had-történelmi közlények*, XXXV, 1-2, 1934, s. 37; F. Eckhart: *Macaristan Tarihi*, TTK. 1949, s. 9) ve kendi hayat şartlarına en uygun buldukları orta Tuna havalisini tamamen işgal ve vatan edinmişlerdir (896). VII. asrın ilk yarısının sonlarına doğru Cenubî Rusya'da bir imparatorluk kuran Bulgar hükümdarı Kobrat'ın ölümü üzerine bugünkü Bulgaristan topraklarını işgal eden Asparuh kumandasındaki Türk - Bulgarların da gidecekleri yeri önceden tanımış oldukları muhakkaktır (krş. F. Géza: *A bolgár-törökök kápcsolatai a magyarsággal...* Századok, 1935, ilâve cüz, s. 515). VI. asrın ikinci yarısının hemen başlarında Göktürk İmparatorluğu sınırlarının batıda Kırım yarımadasına kadar uzandığı malûmdur. Bozkır kavimlerinin yaşayışlarına uygun düşen bu muntaka, yâni Don - Volga - Kafkaslar üçkeni tam o sıralarda, Göktürkler'in bir kolu olan Hazarlar tarafından işgal edilmiş ve Hazar devletinin merkezi olmuştur (Gy. Németh: *A honfoglaló magyarság kialakulása*, Bp. 1930, s. 176, 203 vd.). Bu gibi büyük seferlere dair Türk tarihinde başka misâller de bulunabilir. Bozkır harp taktığının başlıca hususiyetlerinden olan *pusn* ve *baskın yapmak* için daima tatbik olunan keşif (krş. J. Darko: *Bölcs Leő Taktikájának hitelessége...* Bp. 1915, s. 71 vd. 91 vd.) yabancı ülkelere karşı hazırlık seferlerinde daima birinci plânda tatbik edilen bir usul olmuştur. Keşif mahiyetindeki akınlarda çok kere yüzlerce kilometre aşılması, hattâ, Hunlar'da, Macarlar'da ve Selçuklu akınında görüldüğü üzere, bin kilometreyi geçmesi hayret uyandırmamalıdır. Çünkü bu akınları yapanlar, o devirde Avrupa'da ve umumiyetle yerleşik kavimlerde hâkim askerî teşkilât olan ağır tchizatlı piyadeler değil, meselâ Urfalı M a t e o s gibi yabancı müelliflerin tesbit ettiği veçhile "*rüzgâr gibi uçan atlar üstündeki*" Türk suvarileridir (bk. E. Dulaurier: *Chronique de Matthieu*

d'Edesse, Paris 1856, s. 41). Bozkırlarda asırlardanberi terbiye edilerek yetiştirilen cins atlar bu imkânı sağlıyordu. Verdiğimiz örneklerden sonra, muahhar Osmanlı ordusundaki, aynı maksatlarla istihdam edilen, *akıncılar* sınıfını da bu eski Türk an'anesinin devamı saymakta herhâlde bir mahzur olmasa gerektir. Bozkır kültürüne mensup her kavimde mevcut olan keşif seferi, zaruret karşısında yer değiştirileceği zaman gidilecek araziye önceden tanımak keyfiyeti, XI. asır başlarında aynı kültürün yakın-doğuda mümessili bulunan Selçuklu Türkleri için de elbette kabil-i mütalâadır. Esasen yukarıda zikredilen *Meliknâme*'de ve Bar Hebraeus'un eserinde bu akından maksadın doğrudan doğruya *keşif seferi* olduğu açıkça bildirilmiştir. Demek ki, Çağrı Bey'in akını tarafımızdan idealleştirilmemiş, ancak Türk tarihindeki analogileriyle mukayesesi neticesinde ve tam bir *Tefsiri tarihçilik* zihniyeti ile mânalandırılmış ve böylece gerçek değeri verilmiştir. Şimdi "*Bu gibi meselelerde sadece metodu doğru tatbik etmek kâfidir. Bunun için kaynaklara bile müracaata lüzum yoktur*" diyen M. Köymen'e, bu tamamen gayr-ı ilmî hükmünü vermezden evvel, biraz Türk tarihi karıştırmasını tavsiyenin zamanıdır sanırız.

Bu iki mühim vakiayı böylece, bir kere daha, aydınlattıktan sonra, diğer meseblere geçebiliriz.

3— Umumî Türk Tarihi sayın Doçenti yalnız Türk tarihini değil, doğrudan doğruya ihtisas sahası olan Selçuklu tarihini dahi etraflıca ihatadan uzak bulunuyor. Her ne kadar baştanberi yazdıklarımız bu iddiamızı isbat eden örneklerle dolu ise de, biz yine onun kendi kaleminden enteresan bir misâl daha vereceğiz. M. Köymen'e göre, Selçuk Subaşı'nın *Cend*'e geliş tarihi 985 değil 935 dir (bk. *Tenkît*, s. 569). Selçuklu tarihi ile veya Türk tarihinin kaynakları ile uğraşanlar bir yana, millî tarihle şöyle böyle alâkadar olanlarca bile malûmdur ki, Selçuklular'ın başlangıcına ait ilk mazbut tarih Selçuk Bey'in bozkırlardan *Cend*'e iniş yılı olan 985 dir (bk. *Melikşah*, s. 1). Daha önceki vak'alarda hiçbir kronoloji tesibt edilmemiştir. Ancak bu tarihten sonra, bilhassa farsça kaynaklarda, Selçuklu harekâtı yakından takip edilebilmektedir. Doçentimiz, kitabımızın giriş bölümünde verdiğimiz 985 tarihini 935 diye düzeltirken, bir taraftan, tarih sahnesine çıkışlarında Selçuklulara elli yıllık bir kıdem bahşediyor, diğer taraftan bu yarım asırlık kıdem kendisi gibi bir mütehassısa ciddî bir vazife tahmil ettiğinin farkına varamıyor. Çünkü büyük iftihar vesilemi Selçuklu Türklüğünün mazisinde keşfolunan bu elli senelik karanlık kısmın tetkiki tarihimizi yakından ilgilendiren fevkalâde cazip bir mevzu olurdu. Söy-

lemeğe lüzum yoktur ki, mütehassısımız tarafından yanlış olarak verilen tarih, maalesef yalnız, onun Selçuklular'ın başlangıcı devirlerine ait bilgisizliğini ortaya koymaktan başka bir işe yaramamaktadır.

4— M. Köymen'in alâka uyandırdığını tahmin ettiğimiz "tefsirleinden" biri de Anadolu Selçuklu devletinin kuruluşuna dairdir. Köymen, Türk hâkimiyet telâkkisinin Büyük Selçuklu İmparatorluğun'daki tecellilerini, sanki kitabımızda bahsedilmemiş gibi (bk. *Melikşah*, s. 141 vd., 151 vd. 215-16), uzun uzadıya anlattıktan sonra, mevzua şöyle giriyor: "*Türk hâkimiyet telâkkisinin hanedan âzası arası münasebetleri tanzim eden esaslarını Kafesoğlu dikkate almamış olduğu gibi, tâbi devlet mefhumu ve bu mefhuma göre Anadolu Selçukluları devletinin kuruluşunun ifade ettiği mânayı ve statüsünün ne olduğunu hiç ele almamıştır. Şu halde o, buradaki mühim bünye tahavvülünü fark edememiştir. Bu nokta üzerinde ne kadar durulsa azdır. Zira bu fevkalâde mühim mesele anlaşılmalıdır Selçuklu devri Türk tarihinin anlaşılmasına imkân yoktur... Şimdi takip ettiğimiz usul gereğince... Anadolu meselesini ele alıyoruz*" (*Tenkît*, s. 587-88). Müteakiben tenkitçimiz Anadolu Selçuklu devletinin kurulduğu tarihe dair ne Şark kaynaklarında ne de Bizans kaynaklarında hiçbir bilgi bulunmadığını, J. L a u r e n t, Mükrimin Halil Y ı n a n ç ve P. W i t t e k'i istişhad ederek, bizzat belirtmiş ve adları geçen bilginlerin bu mesele hakkında neticeye varamadıklarını da hususiyle kaydettikten sonra, bunu da, diğer meselelerde olduğu gibi! meşhur tefsirciliği ile halledivermiş; bu arada tabî Kutalmışoğullarıyla bunlara verilen menşurlar üzerinde yürüttüğü muhakemeler sonunda, kendisinin *fitri tarihçiliği* ile Tefsir metodunun sihri birleşince, yukarıda adları geçen tanınmış tarihçilerin bir türlü çözemedikleri bu meçhuller deryası birdenbire aydınlanmıştır! Hele bizim "hiç göremediğimiz veya bir iki cümle ile geçştirdiğimiz" bu mevzuda M. Köymen "*lâzım gelen işi*" bir çırpıda yapmış, hem de Prof. Mükrimin H. Yınanç'ın verdiği malzemeyi kullanarak "*bu mühim işin nasıl yapılacağını da göstermiş*"tir. Tenkitçimize göre, Sultan Melikşah devrinde Anadolu Selçuklu devleti biri 1073 de diğeri 1077 de olmak üzere, yâni dört sene ara ile, iki defa kurulmuştur (bk. *Tenkît*, s. 595).

Mesele üzerinde, lüzum olmadığı için, fazla durmayacağız. Kitabımızda doğrudan doğruya kaynaklara dayanarak durumu izaha çalıştığımızı ve Anadolu'da askerî harekâtın seyri hakkında

ilk tetkik olan Prof. Mükrimin H. Yınanç'ın eserindeki bazı malûmatı, yer göstermek suretiyle, naklettiğimizi bildirmekle iktifa edeceğiz. Yalnız şunu belirteceğiz ki, bilhassa Anadolu Selçuklu devletinin kuruluşu gibi Türk tarihi bakımından ehemmiyetli bir bahis üzerinde söz söyleyebilmek için, mevsûkiyetinde şüphe caiz olmayan kayıtlara, vesikalara istinat etmek lâzımdır. Selçuklu tarihi ile uğraşanların bu mevzuda ihtiyatlı davranmaları da mevsûk bir kaydın bulunmayışından ileri gelir. Bu devir vekayii ile tamamen alâkasız olduğu anlaşılan Doçentimizin yeni hiçbir kayıt, vesika ortaya koymadan, “*tefsircilik*” yoluyla hallettiğini sandığı husus ise, doğrudan doğruya Prof. Mükrimin H. Yınanç'ın eserindeki müphem bilgilere dayanmaktadır ki, tahminler üzerine bina edilen hükümlerin ciddi-yetle hiçbir alâkası olamayacağı bedihidir.

5— Şimdi sayın M. Köymen'in “*tefsir edici*” tarihçiliğinin mahiyetini bütün açıklığı ile gözlerimiz önüne seren bir örneğe geliyoruz: *Siyâsetnâme*'nin incelenmesi işi. Tenkitcimiz bir taraftan *Siyâsetnâme*'nin 26 faslını 36 defa kullandığımızı haber verirken, diğer taraftan bizim *Siyâsetnâme*'yi “*en sathî şekilde bile gözden geçirmemiş olduğumuzun sabit olduğunu*” iddia ediyor (bk. *Tenkit*, s. 599-601); *Siyâsetnâme*'nin kitabımızda kullanılmamış fasılları bulunduğunu söylerken, bizim önsözde belirttiğimiz üzere, Melikşah devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu hakkında toplu malûmat vermektен ibaret olan maksadımızı gizliyor ve *Siyâsetnâme*'yi baştan başa tahlilin ayrı ve büyük bir iş olduğunu belki anlamıyor. Her ne ise, biz burada yalnız onun *Siyâsetnâme*'yi nasıl incelemek lâzım geldiğine dair misâli bahis mevzuu edeceğiz. M. Köymen diyor ki: “...*Türkçenin ilim dili olarak bile ehemmiyetini nasıl muhafaza ettiği hususunda bizzat Nizâmü'l-Mülk'ün verdiği malûmatı Kafesoğlu'nun kullanmaması* (bk. *Siyâsetnâme*, fasıl VIII. nşr. Halhâlî, s. 43; nşr. Schefer, s. 55; fransızca trc. s. 83) *karşısında hayret etmemek imkânsızdır. Türkçenin her hususta farsçadan daha ileride geldiğini gösteren bu kayıt üzerinde ne kadar durulsa yeridir. . . Daha o zaman mevzu icabı şeriat ahkâmına, (Kur'ana ve tefsire) âit türkçe yazılmış eserlerin farsçadan fazla olduğuna delâlet eden bu kaydın, teşmül edilerek başka sahalarda da türkçenin ve Türk kültürünün mühim bir yer işgal ettiği mânasına alınabileceği gayet taaidir*” (*Tenkit*, s. 599). M. Köymen, Nizâmü'l-mülk'ün Türklerin sivil idarede vazife almağa başladıklarından acı acı şikâyet ettiğini de belirttikten sonra, tefsirini “*Netice, Melikşah devrinin bilhassa saltanatının sonlarına doğru Tuğrul ve Alparslan devirlerine nisbetle*

bir Türklüğe dönüş devri olduğunun sabit olmasıdır. Bunun böylece Türklerin devletin mukadderatına gittikçe daha fazla hâkim olmaya başlamalarıyla tezahür ettiğini gördüğümüz gibi, Türk dilinin ilim dili olarak farsçadan önce gelmesiyle kültür sahasında da sabit olduğunu gördük" cümleleriyle bitirmektedir (*Tenkît*, s. 601).

Evvelâ Melikşah devrinin bir Türklüğe dönüş devri oluşunu, Mehmed Köymen'in tefsirdeki maharetine tam uygun düşen bir anlayış örneği olarak kabûl etmek zorundayız; çünkü Sultan Tuğrul Bey ve Alparslan zamanlarında henüz bozkır kültürünün taşıyıcıları olarak hususiyetlerini nisbeten korumaları daha tabii olan Selçuklular'ın, eski bir medeniyetin bütün hızı ile yaşamakta bulunduğu ve halkının külliye bu medeniyetin hâimleri olduğu İran sahasında tedricen kadîm Türk teşkilât, örf ve an'anelerinden kaybedecekleri bedihi iken, daha sonraki bir zamanda, bilhassa orta - doğunun ötedenberi mutad olan tarzına göre tertiplenmiş saray nizamları ve başında Nizâmü'l-Mülk gibi İranlı bir devlet adamının bulunduğu yine İslâmî - İranî usulün tam ma'kesi olan bir *Büyük Divân* teşkilâtıyla idare edilen ve din dili arapça ile edebiyat dili farsçaya en fazla ehemmiyet verildiği bütün delilleriyle ortada duran Sultan Melikşah devrinde Türklüğe dönüş tasavvur etmek akla durgunluk veren bir muhakeme tarzıdır. Bu tasavvuru destekleyici herhangi bir kaydın mevcut olması dahi imparatorluğun umumî çehresini değiştirmez. Kaldı ki, Nizâmü'l-Mülk, M. Köymen'in bahsettiği "*Elkab*" faslında (eğer lâkabların değişik kullanılması bu lâkabları taşıyıcıların fi'len o hizmetlerde buldukları şeklinde kabul edilirse! Zira burada sadece lâkabların yerinde kullanılmadığından şikâyet edilmektedir), yalnız Türklerin sivil idareye iştiraklerinden değil, aynı zamanda İranlıların da devletin siyasî makamlarını işgalinden ve Selçuklu İmparatorluğu'nun ana dayanağı olan orduya katıldıklarında da şikâyet etmektedir (bk. *Siyâsetnâme*, fasıl 41:

« . . . اکنون تمیزها بر خاسته و ترکان لقب خواجگان بر خویشتن نهند

Halhâlî nşr. 107; Schefer nşr. 131 وخواجگان لقب ترکان و عیب نمیدانند

Halhâlî nşr. 113 « . . . أ مير ترك لقب خواجگان بر خود نهند »

Daha bk. İ. Kafesoğlu, « . . . یاخواجگان لقب اکابر سپاه و ترکان بر خود نهند. . . »
Siyâsetnâme ve Türkçe tercümesi; Türkiyat Mec. XII, s. 251-52.)

Türklerin sivil idareye geçmeleri Türklüğe dönüş oluyor da, devletin en mühim ve nazik mevkilerinin İranlılar tarafından işgali neden yerlilerin hâkimiyeti olarak düşünülüyor? Görülüyor ki, söylenenler temelsiz bir spekülasyondan ibarettir. Sayın doçent nasıl *Siyâsetnâme*'nin "*Elkab*" faslını doğru anlayamamış ise, aynı eserde Türkçeye dair olup onun tefsirî fikirlerinin esasını veren cümleyi de yanlış mânalandırmıştır. *Siyâsetnâme*'deki bahis mevzuu metin şudur :

«اگر کسی همه احکام شریعت و تفسیر قرآن بزبان ترکی و پارسی و یارومی بدانندی و تازی نداند او عالم باشد پس اگر تازی داند بهت بود خدای تعالی

قرآن را بلفظ تازی فرستاده است» Halhâli nşr, 43 Schefer nşr. 55

Mânası: "Arapça bilmeyen biri, şeriat bilgilerini türkçe, farsça, rumcadan öğrenebilir. Fakat Kur'an dili olan arapçadan öğrenmek efdaldir" demektir. Schefer'in tercümesi de aynen böyledir: "*Si quelqu'un connaît toutes les prescriptions de la loi religieuse et les commentaires du Qouran, soit en turc, soit en persan, soit en grec, celui-là est un savant, bien qu'il ignore l'arabe*" (*Siyâsetnâme*, Schefer trc. s. 84). Nizâmü'l-Mülk burada, sadece fikrini takviye maksadiyle, yakından temasta bulunduğu dört dili: türkçe, arapça, farsça ve grekçeyi misâl olarak zikredip geçmiştir. M. Köymen'in bir an haklı olduğunu düşünsek, metinde "rumca" kelimesi de mevcut olduğuna ve hattâ *Siyâsetnâme*'nin bir yazma nüshasında "rumca" sözünün farsçadan önce geldiğine göre (bk. Üniversite ktb., FY. nr. 730, vr. 36b), İran'da XI. asrın ikinci yarısında Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında grek dilinin İslâmî ilimler dili olduğu hakkında bir iddiayı acaba nasıl karşılırsınız?

Mânasını anlamadığı bir ibareden Selçuklu devrinde Türk dilinin farsçayı bile geride bırakan bir ilim dili olduğu ve türkçe birçok din kitapları yazıldığı hükmünü çıkararak, böyle uydurma bir fikirden hareketle Sultan Melikşah devrinde koyu bir Türkçülük cereyanı bulunduğu neticesine varan bu hakikî "*hayâl kâşanesi*" ve "*büyük lâflar*" meraklısı Doçentin *Tefsiri tarihçiliği* üzerinde daha fazla yazmayı artık zaid addederiz.

IV. Yazımızın son kısmını M. Köymen'in tenkidindeki yanlışları tashih ile, kitabımızdaki, tenkitimizin farkedemediği, bazı hataları düzeltmeğe ayırmış bulunuyoruz.

a) Büyük Selçuklu İmparatoriçesinin kaynaklarda ترکان şeklinde zaptedilmiş olan adını sayın mütehasıs hâlâ *Türkân* diye okumaktadır (bk. *Tenkîr*, s. 577, 579, 580). Halbuki bu ismin *Terken* olacağı hayli zaman önce ilmî delillerle belirtilmişti (bk. O. T u r a n, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, s. 67-73).

b) Sultan Melikşah'ın kardeşinin adı *Tökîş* (bk. *Tenkîr*, s. 581) değil, *Tekiş*'dir. Bu zat daha hayatta iken K â ş g a r l ı Mahmud tarafından yazılan büyük lûgatte *Tekiş* şeklinin erkek adı olarak kullanıldığı kaydedilmiştir (*Divanü Lûgat-it-Türk*, nşr. B. Atalay, I, s. 368).

c) Alp - Yülük telâffuz edilen isim *Alp-İlek* olarak tashih edilmiştir (Cl. Cahen, *Byzantion*, XVIII, s. 36, n. 1, s. 47, 49).

Kitabımızı hazırlarken gözümüzden kaçmış olan hatalara gelince :

a) Selçuk Bey'in babasının adı Dakak (*Melikşah*, s. 1) değil, *Dokak* olacaktır (bk. İbn Hallekân, II, s. 420, Tuğrul Bey madde-sinde).

b) Selçuklu ordusunda askere verilen maaş ıstılahı Pîşekânî (*Melikşah*, s. 157) değil *Bistgânî* olacaktır (bk. Ganî - Feyyaz, *Tarih-i Beyhakî*, s. 59, n.1; *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* I, s. 222, n.1).

c) Kitabımızda *Ani* şehrinin yerini tayine çalışırken, hakkındaki tasvirlerin benzerliklerine bakarak onu *Meryem-nişîn* ile birleştirmiştik (*Melikşah*, s. 11, n. 8). Son çıkan bir eserde *Ani*'nin *Meryem-nişîn*'den biraz daha cenupta bulunduğuna dair bilgi verilmektedir (Kırgızoğlu M. Fahreddin: *Kars Tarihi* I, İst. 1953, s. 332 vd. harita, nr. 7).

Son sözümüz şudur: Biz eserimizin mükemmel olduğunu hiçbir zaman iddia etmiş değiliz. Tarih üzerinde çalışmalar ilerledikçe bir evvelki eserin ikmale muhtaç birçok noktaları kendiliğinden belirecektir ki, bu, ilmî sahada ilerlemenin başlıca vasfını teşkil eder. Bununla beraber Büyük Selçuklu İmparatorluğu gayretli araştırmacılarını bekleyen bir sürü meselelerle dolu iken, mütevazî kitabımızı kasd-ı mahsusla sarsmağa uğraşmak dahi, bu makalemizi yazmak gibi neticeleri bakımından, pek de faydasız olmamıştır sanırız. Fakat biz arkadaşımız, tenkitçimiz, Umumî Türk Tarihi Doçenti, *Tefsiri tarih* mütehasısı Dr. Mehmet Altay Köymen'den, tiyatro sahnesinde büyük adam rolü yapar gibi sahte aktör tavırlarını bırakıp, samimî, realist ve ilmî terakkiye hizmet edecek yazılar bekliyoruz.

